

**ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE ANADOLU BACILARI
(BACIYAN-İ RUM) TEŞKİLATI'NIN KURUCUSU
FATMA BACI KİMDİR?**

Dr. Mikâil BAYRAM*

Aşık Paşa-Zade (886-1481) «Tarih-i Al-i Osman» adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri «Gaziyan-i Rum» (Anadolu Gazileri), «Ahiyan-i Rum» (Anadolu Ahileri), «Abdalan-i Rum» (Anadolu Abdalları) ve «Bacıyan-i Rum» (Anadolu Bacıları) diye dörde ayırmıştır.¹ Burada üzerinde duracağımız «Bacıyan-i Rum» tabirinden, Anadolu Selçukluları devrinde Türkmen erkeklerin mensubolduğu, Ahi Teşkilâtı diye bilinen ve Aşık Paşa-Zade'nin «Ahiyan-i Rum»² olarak adlandırdığı teşkilâtın yanında gene Aşık Paşa-Zade'nin «Bacıyan-i Rum» diye adlandırdığı, o günün toplumunda Türkmen kadınların kurduğu bir başka teşkilâtın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Aşık Paşa-Zade'nin «Bacıyan-i Rum» diye adlandırdığı bu zümre üzerinde ilk defa Alman müsteşrik Franz Taeschner durmuştur. Franz Taeschner o günün toplumunda kadınların bir teşkilât kurmuş olmaları-

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

- 1) Adı geçen eser (İstanbul 1332, s. 205). Burada Ahi ve Bacı kelimeleri Türkçe, Abdal ve Gazi kelimeleri Arapça olup, Farsça olarak çoğul kılınmışlardır.
- 2) Ahi kelimesi yazılış ve kullanılış bakımından Arapça olup, «Kardeşim» demektir. Ahi Teşkilâtı'nın erkek olan mensupları birbirlerine Ahi (Kardeşim) diye hitabettikleri için teşkilat mensubu kişilere «Ahi» dendiği bilinmektedir. Fakat son zamanlarda Ahilik üzerinde yapılan araştırmalarda bu kelimenin Kaşgarlı Mahmud'un (467/1074) «Divanu lûgat it-Türk»ünde (İstanbul 1933, s. 84) «Cömert ve Yiğit» anlamına gelen «Akı» kelimesinden gelmiş olabileceği öne sürülmüştür. Bk. F. Taeschner, İslâm Ortaçağında Fütuvvet, İktisat Fak. Mec., İstanbul 1955, XV, 18; C. Cahen, Sur les Traces des Premieres Akhis, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 81-91. Gerçekten de «Akı» olan bu kelimenin Arapça'da bu teşkilât mensuplarını ifade eden «Feta» (Cömert ve Yiğit) kelimesine karşılık olarak kullanılmış olması, sonraları yerini Arapça'nın «Ahi» (Kardeşim) kelimesine bırakmış olması mümkün görünmektedir.

nı o kadar imkânsız görmüştür ki, bunun bir istinsah hatası veya bir yanlış anlama sonucu Aşık Paşa-Zade tarafından ortaya atılmış olduğunu kabul etmiştir. Ona göre «Hâciyan-i Rum» (Anadolu Hacıları) veya «Bahşyan-i Rum» (Anadolu Sihir-bazları veya Ruhaneleri) tabirleri³ bir istinsah hatası sonucu «Bacıyan-i Rum» olarak yazılmış olabilir.⁴ Böyle olunca o devirde Anadolu'da Hacı olmuş Türkmenlerin bir örgüt kurmuş olmaları ve bunlara «Hacıyan-i Rum» denmiş olması veya çok eskiden beri Türkler arasında Sihir-bazlıkla meşgul olan ve kendilerine «Bahşı»⁵ denilen kimselerin Anadolu'da faaliyet göstermiş ve bir örgüt oluşturmuş olmaları imkân dahilinde görülmüş oluyor. Zeki Velidi Togan da F. Taeschner'in bu iki görüşünden ikincisini benimsemiştir.⁶

İlk defa Fuad Köprülü Aşık Paşa-Zade'nin «Bacıyan-i Rum» diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri Bektaşî rivayetlerle ve başka kaynaklarla da te'vid ederek F. Taeschner'in öne sürdüğü iddiaların hiçbir suretle varid olamayacağını ve gerçekten Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların mensubodlukları bir teşkilâtın mevcudiyetine dikkatleri çekmiştir.⁷ Ancak Fuad Köprülü bu teşkilâtın mahiyeti ve faaliyetleri hakkında açık bir görüş ortaya atmamıştır. Bu ismin üyeleri kadınlardan müteşekkil olan bir sofi zümresinin (Kadınlara mahsus bir tarikat) adı olabileceği ihtimali üzerinde de durmakla beraber bu konuda daha kuvvetli bir ihtimal olarak da şöyle demektedir: «Acaba Aşık Paşa-Zade Bacıyan-i Rum ismi altında Uc Beyliklerindeki Türkmen kabilelerin müsellah ve cengâver kadınlarını mı kastediyor? Şimdilik akla en yakın gelen te'vil bu görünüyor»⁸

3) «Bahşı» Türkçe veya Moğolca bir kelime olup, burada Hacı kelimesi gibi bu kelime de Farsça çoğul eki ile çoğul kılınmıştır.

4) F. Taeschner, Futuvva-Studien, Islamica, V, 1932, s. 294-295.

5) «Bahşı» İslâm'dan önceki çağlarda Türkler arasındaki Ruhbanları ifade eder. Arapçası «Murtaz»dır. Kendilerinden birtakım harikuladeliğe zuhur eden bu Bahşiler, bu san'atları ile halkı kendilerine bağlamaktaydılar. Cendli Muayyedu'd-Din'in (700/1300) anlattığına göre VI (XII). asırda Hitay'dan Maveraünnehr'e gelen bir Bahşı Müslüman halk üzerinde de etkili olmuş, meşhur sofi Mecdu'd-Din-i Bağdadî (613/1215) ve etrafındakiler o bahşı ile mücadelede acze düşmüşlerdir. Geniş bilgi için bk. Nafhatu'r-ruh ve Tuhfetu'l-futuh, Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyn Çelebi Kısmı), nr. 1183, yp. 40b-42b.

6) Z. Veleli Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1970, s. 496.

7) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1972, s. 159-161.

8) Aynı Eser, s. 160-161.

Merhum Fuad Köprülü'nün bu incelemesinin üzerinden 40 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen⁹ «Bacıyan-i Rum» hakkında bugüne kadar hiçbir araştırma yapılamamış ve F. Köprülü'nün bu konuda yazdıklarına hiçbir şey ilave edilememiştir. Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen ve tam adının Şeyh Nasîru'd-Din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî (659/1261) olduğunu tesbit ettiğimiz Ahi Evren üzerinde yaptığımız araştırma ile hakkında efsanevî ve menkibevî bilgilerin dışında hiçbir şey bilinmemesine rağmen gerçek şahsiyetini ve 20 kadar Farsça eserini ortaya çıkarmış bulunuyoruz.¹⁰ İşte bu çalışmamız esnasında Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın Ahi Evren'in zevcesi ve hocası Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani'nin (635/1238) kızı Fatma tarafından kurulduğunu ve bu teşkilâtın mahiyetini büyük ölçüde vuzuha kavuşturduğumuz gibi bazı sınaî, askerî, sosyal ve kültürel faaliyetlerini de aydınlatmış bulunuyoruz. Ancak burada bu teşkilâtın kurucusu olduğunu tesbit ettiğimiz Fatma Bacı'yı tanıtmayı hedef edindik.

FATMA BACI

Aşık Paşa-Zade Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'daki sosyal zümrelerden birinin de kendi tabiriyle «Bacıyan-i Rum», yani Anadolu Bacıları olduğunu haber verdikten sonra Hacı Bektaş'ın (669/1271) Bacılara yakınlığından ve bu bacıların ileri gelenlerinden olduğu anlaşılan «Hatun Ana»ya bağlılığından da söz etmektedir. Ec cümle Hacı Bektaş'ın gizli ilim ve kerametlerini bu Hatun Ana'ya gösterdiğini, nesi varsa ona emanet ettiğini bildirmektedir. Abdal Musa ile de ilgisi bulunduğunu belirttiği Hatun Ana'nın Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra mezarını yaptırdığını da yazmaktadır.¹¹ Hacı Bektaş'ın Menakıb-name'si olan «Velayet-name»de de bu Bacı'nın adı «Fatma Bacı», «Fatma Ana», «Kadıncık Ana» ve «Ka-

9) Fuad Köprülü, Anadolu Bacıları meselesini ortaya attığı «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu» adlı eserini ilk defa 1934 yılında Fransa'da konferans olarak irad etmiştir. 1935 yılında da kitap halinde neşredilmiştir. 1959 da Türkçe'ye tercüme edilerek Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yayımlanmıştır.

10) Henüz neşretme imkânı bulamadığımız Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-Din Mahmud el-Hoyî ve hocası Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani hakkındaki çalışmamızın özetini Türk Kültürü dergisinde (Sayı, 191, s. 658-668) neşretmiş bulunuyoruz. Ayrıca Ahi Evren ile Sadru'd-Din Konevî'nin birbirlerine yazdıkları mektuplar hakkındaki makalemizi de Tarih Dergisinde (Uzunçarşılı'ya Armağan sayısı, İstanbul 1979, s.11-28) neşretmiş bulunuyoruz.

11) Tarih-i Al-i Osman, s. 205.

dıncık» olarak sık sık geçmiştir.¹² Velayet-name'de Fatma Bacı veya Kadıncık Ana hakkında Aşık Paşa-Zade'nin söyledikleri aynen mevcuttur. Fazla olarak şu bilgiler de bulunmaktadır: Fatma Bacı erenler ve dervişlerin saygı gösterdiği, Hacı Bektaş'ın sık sık ziyaret ettiği ve saygı duyduğu yaşlı bir kadındır. Bu yüzden de kendisine Kadın Ana dendiği muhakkaktır. Bu yaşlı Ana'nın Erenler meclisine girdiği, bazan Erenlere sofraya düzdüğü, misafirleri ağırladığı, Sivrihisarlı Nuru'd-Din'in kızı olup, bilahere Sulucakaraöyük'e yerleştiği, babasından kalan servetini Erenler yolunda harcadığı, fakir düşünce de Hacı Bektaş'ın kendisine para ve mal verdiği, sonradan İdris adında biriyle evlenerek bu evlilikten yedi oğlunun dünyaya geldiği anlatılmaktadır. Ayrıca Kırşehir Emiri Nuru'd-Din Caca ile siyasi mücadelesi de -Mahiyeti açıklamaksızın- hikâye edilmektedir.

Şüphesiz burada Fatma Bacı hakkında verilen bilgilerin bazıları hayal mahsulu şeylerdir. Ez cümle babasının Sivrihisarlı Nur u'd- Din olması, son evliliğinden yedi erkek çocuğunun dünyaya gelmesi gibi... Fakat gerçek olan şu ki, Hacı Bektaş'ın Menakıb-name'si, Hacı Bektaş'tan 200 kusur yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen¹³ Fatma Bacı'nın hatırası Bektaşî menkıbelerinde yaşamış ve hürmetle yadedilmiştir. Hacı Bektaş ve çevresi ile ilgisi anlatılan bu Fatma Bacı'nın -Fuad Köprülü'nün de anlattığı gibi¹⁴ Aşık Paşa-Zade'nin bahsettiği «Hatun Ana» olduğu gayet açıktır. Bektaşî geleneklerinde daha çok «Kadıncık Ana» diye anılan ve esas adının Fatma olduğu anlaşılan bu Bacı kimdir? Burada bu Bacı'nın hayatı ve kurmuş olduğu Bacılar Teşkilâtı üzerinde duracak değiliz. Sadece bu Fatma Bacı'nın Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud el-Hoyi'nin zevcesi olduğunun isbatına çalışılacaktır.

12) Firdevsi-i Rumi, Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli (Velâyet-name), Nşr. ve Trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958.

13) Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli'yi neşr ve tercüme eden Abdülbaki Gölpınarlı gayet müdellel bir şekilde bu Menakıb-name'nin Firdevsi-i Rumi adında biri tarafından 1481-1501 milâdî tarihleri arasında te'lif edildiğini tesbit etmiştir. Biz bu Menakıb-name'nin başlangıçtan itibaren birbiriyle mücadele halinde bulunan Bektaşîler ile Mevlevîleri barıştırmak ve aralarındaki münazaayı gidermek maksadıyla Firdevsi-i Rumi'ye yazdırıldığını tahmin ediyoruz. Bu ise, Mevlevî Mefkure'nin Osmanlılara hululunun başlangıcıdır. Fatma Bacı hakkında Velâyet-name ile Tarih-i Al-i Osman'ın kaynağının Bektaşî gelenek ve rivayetleri olduğunu da burada kaydetmiş olalım.

14) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s. 160.

FATMA BACI KİMDİR?

Şeyh Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani'nin (635/1238) VII (XIII) asrın ikinci yarısı içinde te'lif edilen «Menakıb-name»sinden¹⁵ öğrendiğimize göre, bu Türk asıllı seyyah safinin küçükken çok yaramaz olan, bu yaramazlığı ile babasına sabır riyazeti yaptıran Fatma adında bir kızı vardır.¹⁶

15) Tam adı Evhadu'd-Din Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmani'dir. (Bk. İbn ül-Arabi, Fuhuhat ül-mekkiye, Bulak 1893, I, 165). Menakıb-name'sine göre Kirman Selçukluları sultanı Turan Şah'ın oğlu olup, 563 (1168) de doğmuştur. Tahsilini Bağdad'ta ikmal ettikten sonra bir süre «Hakkâkiye» medresesinde müderrislik yapmıştır. Bağdad meşayih-inden Ruknu'd-Din Sucasi'ye (608/1211) intisab ederek Tasavvuf yoluna girmiştir. Seyyah bir sofi olarak tanınan Kirmani, İran, Kafkasya, Anadolu, Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz'ın birçok şehir ve kasabasında bulunmuştur. Birçok yerlerde Devlet adamı ve Sultanlardan hürmet gören Evhadu'd-Din, Anadolu'da da I. Gıyasu'd-Din Keyhusrev ve oğulları İzzu'd-Din Keykavus ve Alau'd-Din Keykubad ve bu sultanların birçok emirlerinden saygı görmüştür. Gittiği her yerde coşkun va'z ve şiirleri ile müessir olmuş ve etrafına müritler toplamıştır. Birçok şehir ve kasabaya temsilci (Halife) koymak suretiyle meslek ve meşrebini yaymıştır. Türkçe olarak sohbet ettiği için Türkmenler arasında çok müessir olan Kirmani'nin Anadolu'da yaygın bir nüfuzu vardı. Anadolu'da Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un hocası ve şeyhi olan Evhadu'd-Din (Bk. Metali'ul-ıman, Konya Yusufpaşa Ktp. nr. 4866, yp. 1a) Abbasi Halifesi en-Nasir li-Dinillah tarafından damadı olan Ahi Evren ile birlikte Anadolu'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. 635 (1258) yılında Bağdad'da ölen Şeyh Evhadu'd-Din'in (Bk. Kazvini, Âsârü'l-bilad, Beyrut 1389/1956, s. 248; Hidayet, Riyazu'l-arifin, Tahran 1344, s. 47-48) bilinen tek eseri Rubaifleri olup ölümünden sonra Damach Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din tarafından tasnif edilerek neşredilmiş olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. (Bk. Fevaid-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani, Ayasofya Ktp. nr. 2910, yp. 1b).

Evhadu'd-Din, kendisine muhalif olanlar tarafından «İbahi» ve «Şahid-baz» diye tanıtılmıştır. Ona muarız olanların başında Mevlânâ Celalu'd-Din ve Hocası Şems-i Tebrizi gelir. (Bk. Eflâkî, Menakıbu'l-arifin, Ankara 1959-1961, I, 439-440; Cami, Nafahatu'l-üns, İstanbul 1279, s. 660-663 ve 671-674; H. Mustavfi, Tarih-i guzide. London 1328/1910, I, 788). Sadru'd-Din Konevi'nin talebelerinden Mueyyed el-Cendi «Nafhatu'r-ruh ve tuhfetu'l-futuh» (Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyni Çelebi), nr. 1183, 122b.) Adlı eserinde Evhadu'd-Din Kirmani hakkında bilgi vermektedir.

Evhadu'd-Din-i Kirmani hakkında geniş bilgi için bk. Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din Kirmani, B. Feruzanfer, Evhadu'd-Din hakkında geniş bir önsözle bu eseri Nafiz Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 1199'daki nüshasına dayanarak neşretmiştir. Yazarı bilinmeyen bu eserin Gelibolulu Muhyi'd-Din tarafından yapılan tercümesinin bilinen tek nüshası Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016'dadır.

16) Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani, s. 68. Kirmani'nin Amine adında bir kızı da Ahlat'da Vezir İmadu'd-Din'in oğlu ile evli idi. Daha sonra kocasından boşanan Amine Hatun Şam'da yerleşmiştir. (Bk. Aynı eser, s. 58-64). Huseyn-i Kerbelâî (996/1588) «Ravzat ul-cinan»ında (Tahran 1349, s. 60) Evhad ud-Din-i Kirmani'nin Nahcivan'da bir oğlu bulunduğunu, bunun soyundan bilginlerin kendi zamanında mevcud olduklarını bildirmektedir.

640(1243) Köseadağ yenilgisinden sonra Tokat ve Sivas Moğol Ordusuna teslim edilmişti.¹⁷ Sivas'ı aldıktan sonra Kayseri'yi kuşatan Moğallar'a karşı Kayseri'deki Ahiler (Futuvvet ehli) şehri müdafaya karar vermişlerdi. İbn Bibi'nin anlattığına göre, şehri, sur içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahiler koruyordu. Bu yüzden savaşın şiddeti Dabbağlar çarşısı tarafındaki sur çevresinde toplanmıştı. Bir kısım Ahiler de Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kurmuş, sur çevresine yerleştirdikleri mancınıklarla surlarda gedik açmaya çalışan Moğol Askerlerine akınlar düzenliyorlardı. 15 gün kahramanca şehri müdafaa ettiler. Moğollar kuşatmayı kaldıracakları bir sırada, Kayseri İğdişbaşı'sı (Muhafız) Ermeni asıllı muhtedinin Moğol Ordusu komutanı Baycu ile gizlice anlaşması ve şehrin durumu ve müdafaa taktiğini düşman tarafına bildirmesi sonucu Moğollar şehre girmeği başardılar. Kayseri'yi koruyan Ahileri kâmilan kılıçtan geçirdiler. Çok sayıda genç kız ve kadınları esir alıp götürmüşler, şehri de yakıp yıkmışlardı.¹⁸ İşte bu olay Anadolu Ahiliği için bir felâket olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen «Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani»den öğrendiğimize göre, Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma bu savaşta Moğollar'a esir düşmüştür.¹⁹ Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin ölümünden beş sene sonra vuku bulan bu olay esnasında Kayseri'de ikamet etmekte olduğu anlaşılan bu Fatma'nın, Anadolu'da Dabbağların piri olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un zevcesi olduğu bazı karinelerle ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki:

Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un 602 (1205) yılında Hocası Evhadu'd-Din-i Kirmani ile birlikte Anadolu'ya geldiğini tesbit etmekteyiz.²⁰ Gene bazı kayıtlar onun 603 (1206) yılında da Kayseri'ye yerleşerek

17) İbn Bibi, el-Evamiru'l-alaiyye (Tıbkıbasım), Nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 527-528; Anonim Selçuklu Tarihi (Tıbkıbasım), Nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s.49. Ayrıca Krş. O. Turan Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 438-440.

18) İbn Bibi, s. 527-531; Ebu'l-Ferec, Tarihi, Trc. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1950 s. 542; Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 440-441.

19) Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani, s. 71. Evhadu'd-Din 635 (1238) de Bağdad'da öldüğü halde (Âsârü'l-bilad, s. 248) kızı Fatma'nın 640 (1243)'da Kayseri'de ikamet ettiği, onun burada evli olduğunu gösterir.

20) I. Gıyasu'd-Din Keyhüsrev 601 (1204) yılında ikinci defa tahta geçince, Sadru'd-Din Konevi'nin babası olan hocası Mecdu'd-Din İshak'ı (Culusunu bildirmek için) Bağdad'a göndermiştir. Bu Sultan'ın İslâm Dünyasında Futuvvet Teşkilâtını yeniden organize eden en-Nasır li-Dinillah ile siyasi ittifak kurduğu gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Mecdu'd-Din İshak o yıl Hacca da gitmiş, Bağdad üzerinden 602 (1206)'de Anadolu'ya dönüşünde

burada bir Dabbağ (Dericilik) atölyesi kurduğunu ortaya koymaktadır.²¹ Yukarıda İbn Bibî'nin, Kayseri'nin Moğollar tarafından muhasara edilmesi sırasında şehrin, surları içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahilerle, Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kuran Ahiler tarafından müdafaa edildiğini haber verdiğini kaydetmiştik. İşte «Menakib-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani»den de öğrendiğimize göre, Evhadu'd-Din-i Kirmani, Anadolu'da bulunduğu dönemlerde çoğunlukla Kayseri'de bulunur ve sık sık Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi'ne²² giderdi. Kayse-

başda Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi ve Evhadu'd-Din Kirmani olmak üzere birçok bilgin ve mutasavvıfları Anadolu'ya getirdiği oğlu Sadru'd-Din'e intikal eden kitaplarının «Kıraat ve Sema» kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzai (Ravzatul-muridin'in sahibi ve Baba İlyas'ın hocası) de bu tarihte Anadolu'ya gelmiştir. (Bk. Du menba' berayi Futuvvet, Rahnuma-i kitab, XVI, 413. Ayrıca Bk. Nafahatü'l-üns, s. 409-410; N. Keklik, Muhyiddin İbn ül-Arabi, İstanbul 1966, s. 152; A. Ateş, İbn ül-Arabi, İslâm Ansiklopedisi, V, 538-540). Ebu Bekr Niksari'nin de bu tarihte Anadolu'ya geldiğine dair bir haber vardır. (Bk. Fustat ul-adale fi kavaid is-saltana, Nşr. O. Turan, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 559) Anadolu'ya gelmeden önce hocası Evhadu'd-Din ile Bağdad'da tanışan Ahi Evren'in de 602 (1205) yılında hocasıyla birlikte Anadolu'ya geldiği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Ahi Evren'in 618 (1221)'de Konya'da ölen Fakih Ahmed'i tanımaktadır. (Bk. Ahi Evren'in Konevi'ye Mektubu, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 113a) Onun tarafından kurulduğu bilinen Ahi Teşkilâtı'nın 613 (1216) yılından önce Kayseri'de mevcut olması (Bk. C. Cahen, Sur les Traces des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 83). Ahi Evren'in 602 (1205) yılında hocası Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani ile Anadolu'ya geldiği rahatlıkla kabul edilebilir.

21) Bazı Ahi Şecere-name'lerinde Ahi Evren'in 803 (1400) yılında Kırşehir'de Dabbağ atölyesi kurduğu yazılıdır. (Bk. Kırşehir Turizm Derneği'ndeki 3 nolu Şecere-name) Ahi Evren'in 659 (1261) da öldüğü kesin olduğuna göre, 803 (1400) tarihinin 603 (1262) den tahrif edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca İbn Bibî'den (s. 527-528) de bu ilk Dabbağ atölyesinin Kırşehir'de değil, Kayseri'de olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Kırşehir'e yerleşmesi Şems-i Tebrizî'nin öldürüldüğü tarih olan 645 (1247) yılından sonradır. Diğer taraftan 613 (1216) yılında hayatta olan Kayserili Ahi Eminu'd-Din diye birinin adının (Bir Vakfiyeye imza atmış olarak) bize ulaşması, (Bk. Sur Les Traces Des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 83) Ahi Teşkilâtı'nın bu tarihten önce Kayseri'de kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır.

22) Danışmend Oğulları zamanında yapılmış olan bu Mescid, halen mevcud olup, Erciyes Dağı eteğinde Hacılar Nahiyesine giden eski yolun üzerindedir. Evhadu'd-Din-i Kirmani burada i'tikâfa çekilirdi. Türkmenler arasında Kâmil-i Tabrizî diye anılan Şems-i Tebrizî ile bu mescidde buluşmuşlardı. (Bk. Menakib-i Evhadu'd-Din-i Kirmani, s. 265) Gene bu mescidde i'tikâfa çekilmiş olan bir Türk Şeyh -ki bazı karinelerle Hacı Bektaş-i Veli olduğu anlaşılmaktadır- ile görüşmüş ve bu Türk Şeyh Kirmani'den tefeyyüz etmiştir. (Aynı Eser s. 81-82) Eratna Oğulları zamanında Kayseri'deki Köşk Medrese'nin Evhadu'd-Din'in müridlerine tahsis edilmesi (Bk. Halil Edhem, Kayseriyye Şehri, s. 111, İstanbul, 1928), IX (XV). asırda da Kayseri ve çevresinde Kirmânî'nin müridlerinin yaygın olduğunu göstermektedir.

ri'de Külâh-duzlar Mahallesi'nde, Dabbağlar Çarşısındaki mescid ve Zaviyeye bitişik; bir kapısı mescide, bir kapısı da dışarıya açılan evde (ehl-i haremî bulunduğundan) ikamet ederdi.²³

Bu bilgileri veren adı geçen menakıb-namenin yazarı ya o dönemde (VII/XIII. asrın sonları) Türkmenlere karşı sürdürülen siyasi baskılardan dolayı veya bilemediğimiz başka sebeplerden ötürü eserinde Türkmen Şeyhlerin adını zikretmemiştir.²⁴ Bu sebeple Dabbağlar çarşısındaki bu ev ve zaviyenin kime ait olduğunu da belirtmemiştir.²⁵ Yazarın bu tutumundan, adı geçen ev ve zâviyenin bir Türkmen Şeyh'e ait olduğu ortaya çıkıyor. Ev'in, Debbağlar çarşısındaki tekkeye bitişik olması (ki bir kapısı da mescid ve tekkeye açılmaktadır) ev ve zâviyenin asırlarca debbağların pîri ve Anadolu Ahîliği'nin kurucusu olarak bilinen, esas adı Şeyh Nasîru'd-Din Mahmûd b. Ahmed el-Hoyî olan Ahî Evren'e ait, evde bulunan Evhad-ud-Din Hâmîd el-Kirmânî'nin ehl-i haremî ise, kızı Fatma olup, Ahî Evren'in karısı olduğunda şüpheye mahal kalmamaktadır.²⁶ Hele Ahî Evren'in -yukarıda belirttiğimiz gibi- Dabbağ olduğu ve dabbağların piri kabul edildiğine dair tevatür derecesine varan haberler yanında 603 (1206) yılında Kayseri'ye yerleştiğine dair bazı belirtilerin bulunuşu bu iddiamızı kuvvetlendirmektedir. Moğollar Kayseri'yi işgal ettikleri zaman Fatma bu evde bulunuyordu. Ve bu evde Moğollar'a esir düşmüş olmalıdır.²⁷ Ahi

23) Menâkıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din, s. 158.

24) Aynı eser, s. 81-82'de adı zikredilmeyen Türk şeyhin Hacı Bektaş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eserse (s. 132-135) gene adı verilmeyen bilgin (Dânişmend) Ahî Evren Şeyh Nasîru'd-Din'dir. Çünkü burada anlatıldığına göre Fahru'd-Din'i Râzî'nin (606/1209) talebelerinden Tâcu'd-Din Muhammed el-Urmevî (Bk. Âşâru'l-Bilâd, s. 494-495; İbn Ebî Useybia, Tabakat ül-Etibbâ, Mısır, 1399/1882, II, s. 30) Bağdad'da bu Anadolu'lu bilgini Evhadu'd-Din Kirmânî ile tanıştırmıştır. Hayatı boyunca Evhadu'd-Din'e bağlılığı devam eden Ahî Evren'de Fahru'd-Din Râzî'nin talebesi ve bu zatın hemşehrisi (Azerbeycanlı) olması itibarıyla tanışıyor olmaları, dolayısıyla adı verilmeyen bu bilginin Ahî Evren olduğu kuvvetle muhtemel görünüyor. Gene aynı eserse (s. 76-79) göçebe bir Türkmen şeyhin adı verilmemiştir. Bu konu üzerinde ileride gene durulacaktır.

25) Aynı eser, s. 158.

26) Ahi Evren'in Evhadu'd-Din-i Kirmânî'nin müridi olduğu ve ona şiddetli bağlılığı bulunduğu dair eserlerinde muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. (Bk. Metali' el-İmân, Konya Yusufâğa Ktp., nr. 4866, yp. 1a; Menâhic-i Seyfî, Bursa Hüseyin Çelebi Kıp., nr. 1184, yp. 64b.) Ayrıca Evhadu'd-Din'in vefatından sonra şiirlerinin Ahî Evren tarafından neşredilmesi onunla Ahî Evren arasında akrabalık bulunduğunu göstermektedir.

27) Evhadu'd-Din'i Kirmânî 635 (1238) yılında Bağdad'da öldüğü halde kızı Fatma'nın 640 (1243) da Kayseri'de ikâmet etmesi onun burada evli olduğunu göstermektedir. «Menâkıb-ı Sadru'd-Din-i Konevi'nin yazarı Musâ Sadrî'nin Evhadu'd-Din'in mezarını Konya'da (Esad ef. Ktp., nr. 1153, yp. 20b). Evliya Çelebi'nin de Kayseri'de göstermesi (III, 179, 186) şüphesiz hayal mahsulüdür.

Evren ise, 637 (1240)de vuku bulan Sa'du'd-Din Köpek olayı ile, II. Gıyasu'd-Din Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 642 (1245) yılları arasında beş sene müddetle Konya'da tutuklu bulunuyordu.²⁸ Bu yüzden Moğolların Kayseri'ye girdikleri tarih olan 640 (1243) yılında Kayseri'de değildi. Böylelikle Moğollar'ın kılıcından kurtulmuştur. Şüphe yok ki, Dabbağlar Çarşısında kılıçtan geçirilen ve esir edilen Ahiler, Ahi Evren'in Müritleri ve arkadaşları, esir düşen genç kız ve kadınlar, kendi karısıyla arkadaşlarının kız ve karıları, yıkılan ve yakılan yerler Ahilerin evleri ve imalat atölyeleri, yağma edilen mallar onların malları idi.

Bu acıklı tablo Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'u derin bir üzüntüye gark etmiştir. Bunun sonucu olarak karamsar, insanlardan özellikle zamanın insanlarından küskün, canından bezgin bir bilgin haline getirmiştir. I. Alau'd-Din Keykubad'a (618-634/1221-1237) sunduğu eserlerde gayet itibarlı, müreffeh, Sultan'ın ihsan ve iltifatlarına mazhar iken²⁹ hapisten çıktıktan hemen sonra Celâlu'd-Din Karatay'ın isteği üzerine yazdığı «Medh-i fakr u zemm-i dünya»³⁰ adlı eserinin önsözünde şöyle demektedir. «Onun (Karatay'ın) bu emrini uyulması gerekli bir vecibe olarak kabul ettim. Fakat düşündüm ki, beş seneden beri bir günah ve hatam olmaksızın feleğin okundan almış olduğum yara ve zamanın insanlarından gördüğüm zulüm ile iradem elden çıkmış, fikir hayatım yıkılmış, perişan bir gönül ve dağınık bir düşünce ile gönül sahipleri tarafından sevilen bir zorlukta ve zevk-i selimi olanların beğeneceği bir usluapta bir eser yazmayı imkânsız gördüm. Az kalsın azmim yıkılacak ve teşebbüsüm neticesiz kalacakken Allah'a yalvarmam ile ilâhî inâyet imdâdına yetti. Onun yardımına nail olunca bu işi başardım.»³¹ Diğer bazı eserlerinde de bazan insanların dedikodusundan çekinmekte³² ve Allaha sığınmakta³³ bazan sabırsızlıkla Mehdi'yi beklemekte³⁴ bazan da devrinin yö-

28) Medh-i Fakr u zemm-i Dünya, Bursa, Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, yp. 180b).

29) Ahi Evren, Murşidu'l-kifâye, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 5426, yp. 130b, 131a; Ahi Evren, Yezdân-şinaht, Ayasofya (Süleymaniye), Ktp. nr. 4819, yp. 118b.

30) Eserin bir nüshası Bursa, Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, diğeri Fatih (Süleymaniye) ktp., nr. 5426 dadır.

31) Medhi Fakr u Zemm-i Dünya, yp. 180b. Bu eser aslında Sühreverdî el-Maktûl'ün (587/1191) «Vasiyye»si olup, Ahi Evren Celâlu'd-Din Karatay'ın isteği üzerine ve kendi haline de uygun düştüğü için tercüme etmiş ve esere bu adı vermiştir.

32) Ahi Evren, Tabsiratu'l-Mübtedi, Nuruosmaniye ktp., nr. 2286, yp. 30a.

33) Tabsıra, yp. 10b.

34) Ahi Evren, Mataliu'l-İmân, Konya Yusufaga, ktp., nr. 4866, yp. 4a.

neticelerinin zulüm ve adâletsizliklerini dile getirmektedir.³⁵ Bu yüzden ölüncüye kadar Moğol Emperyalizmi ve Moğol yanlısı yönetimle mücadele etmiştir. Karaman, Denizli, Niğde, Kırşehir'deki Türkmen hareketlerinin, hatta Osmanlı devletinin ortaya çıkışının temelinde Ahî Evren Şeyh Nasîru'd-Din Mahmûd'un mücadelesini ve ihlasının payı bulunmaktadır. Konuyu dağıtmamak için bu meseleyi kısa kesiyor ve gene Fatma Bacı'ya dönüyoruz.

Ahî Evren ile Evhadu'd-Din Kirmânî arasında şeyh ve mürid ilgisini aşan bir yakınlık -ki bu bir dâmâd ve kayınpeder ilgisidir- bulunduğu şundan da bellidir: Evhadu'd-Din-i Kirmânî'nin vefatından sonra yakınlarından biri onun dağınık halde bulunan rubâîlerini toplayıp. «Fevâid-i şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmânî» adı altında konularına göre tasnif ederek bölümlere ayırmış olduğu (12 bab) adı geçen eserin 11 Şevval 730 (28 Temmuz 1330) tarihinde Burhan b. Umer el-Hâfız tarafından Aksaray'da istinsah edilen nüshasındaki önsözden öğrenilmektedir.³⁶ Bu uzun önsöz dil ve üslûb bakımından Ahî Evren'in eserlerini okşadığı gayet rahat farkedilmekle beraber, Evhadu'd-Din'in rubâîleri «Fevâid» adıyla maruf ve mütedavil olmadığı halde Ahî Evren «Menâhic-i Seyfî» adlı eserinde: «şu iki beyit Fevâid-i şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmânî'den alınmıştır»³⁷ diyerek Kirmânî'nin rubâîlerinin Fevâid şeklinde adlandırmıştır. Bu durum da Evhadu'd-Din'in ölümünden sonra onun rubâîlerini toplayıp tesnif ederek bir önsözle neşereden zatın Ahî Evren Şeyh Nasîru'd-Din olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda iki zat arasında şeyh ve mürid veya talebe ve hoca münâsebetini aşan bir yakınlık bulunduğunun belirtisidir. Bu yakınlık da -yukarıda belirttiğimiz gibi- ancak dâmâd ve kayınpeder akrabalığı olabilir.

Ayrıca Ahi Evren eserlerinde bazan Evhadu'd-Din'i «tek şeyh»³⁸, ye-gâne şeyh³⁹ şeklinde anarak ona aşırı bağlılığını göstermesi yanında, muhtelif eserlerinde Evhadu'd-Din'den şâhid olarak kullandığı şiirlerin miktarı yüzleri aşmaktadır. Bu da onlar arasındaki yakınlığı gösteren başka bir delildir.

Şimdi gene devrin bazı siyâsî olaylarını hatırlatarak Fatma Bacı'nın

35) Ahî Evren, Âgâz u Encâm, Bursa, Hüseyin Çelebi, ktp., nr. 1184, yp. 198a.

36) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp., nr. 2910, yp. 4b - 8b.

37) Hâlet ef. ilâvesi (Süleymaniye) ktp., nr. 92, yp. 7a.

38) Tabsıra (Şahsî kütüphanemdeki nüshası), yp. 9b.

39) Menâhic-i Seyfî, yp. 8a.

esâretten dönüşünü ve Kırşehir'e, yani Ahi Evren'in yanına gidişini görelim:

II. Giyâsu'd-Din Keyhüsrev'in ölümünden sonra yerine büyük oğlu II. İzzü'd-Din Keykâvus geçti. İzzü'd-Din tahta geçer geçmez babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahîleri ve Babâî'leri serbest bıraktı.⁴⁰ Nâibu's-Saltana olan büyük devlet adamı Celâlu'd-Din Karatay, kardeşlerin taht kavgasını üçlü saltanat formülü ile giderdi. Ancak Karatay'ın 652 (1254) de ölümünden sonra IV. Ruknu'd-Din Kılıcaslan Kayseri'ye çekildi ve kardeşi II. İzzü'd-Din Keykavus ile taht mücadelesini başlatdı. Türkmenler ve Ahiler Keykavus'u⁴¹ Mevlânâ ve çevresi ise, Kılıcaslan'ı destekliyorlardı.⁴² Moğollar'dan destek ve yardım gören Kılıcaslan 658 (1260) de Konya'yı alarak tek başına tahta oturdu.⁴³ Keykavus'ta önce Antalya'ya oradan da deniz yolu ile İstanbul'a gitmek zorunda kaldı.⁴⁴

«Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani» de bildirildiğine göre, IV. Ruknu'd-Din Kılıcaslan'ın saltanatı zamanında vezir Muinu'd-Din Süleyman, Beylerbeği Hatıroğlu Şarafu'd-Din ve Sahip Fahru'd-Din Ali yardım ve siyasi destek için Hulagu Han'a gittikleri zaman Moğollar nezdinde esir bulunan Evhadu'd-Din'in kızı Fatma'nın serbest bırakılması hakkında teşebbüste bulunmuşlardır. Kendisini ve soyunu tanıtan Fatma'yı alıp Kayseri'ye getirmişlerdir. Kayseri'de kendisine nerede ikamet etmek is-

40) Ebu'l-Ferec, tarihinde (II, 537) bu serbest bırakılanların 12000 kişi olduklarını bildirir. Ancak Ebu'l-Ferec'in bunların Giyâsu'd-Din ölünce değil de tahta geçince serbest bırakıldıklarını yazması tabîî yanlıştır. Çünkü Giyâsu'd-Din'in saltanatı zamanında Bâbâî isyanları sebebiyle Bâbâîler, Köpek Olayı sebebiyle de Ahilerden çok sayıda insan tutuklanmış bulunuyordu. II. İzzü'd-Din tahta geçince bunları serbest bıraktı.

41) Ahî Evren'in Sadru'd-Din Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde (Uzunçarşılı armağanı, İstanbul, 1979, s. 18-21) bu iki bilginin II. İzzü'd-Din'i destekledikleri görülmektedir. Ayrıca Ahî Evren'in 655 (1257) de Keykâvus'a «Letâif-i Hikmet» adlı bir eser sunması da bunu belgeler. Bk. Esad Ef. (Süleymaniye) ktp., nr. 2880, yp. 1b.

42) Mevlâna başlangıçta Rüknu'd-Din Kılıçarslan'ı desteklemiş ve onu kendine oğul edinmişti. (Sipehsâlâr, Menâkıb-i Hz. Hudâvendigâr, İstanbul, 1331, s. 117-119; Menâkıbu'l-Ârifin, I, s. 146-147.) Ancak Rüknu'd-Din'in Mevlânâ'nın müridi olan veziri Muinu'd-Din Süleyman (Pervâne) ile arası açılınca Türkmenlere yakınlık göstermek zorunda kaldı. Bu sultanın bir toplantıda Türkmen bir şeyh olan Baba Merendi'ye hurmet edip onu kendisine baba edinmesi Mevlânâ'yı gücendirmiş ve «Biz de kendimize başka birini oğul ediniriz» diyerek toplantıyı terketmiştir.

43) Anonim Târihi Âl-i Selçuk'a göre (s. 52) bu tarih Ramazan 659 (1261) dir.

44) İbn Bîbî, s. 608-615; Müsâmeretu'l-Ahbâr, s. 71-77; Ebu'l-Ferec, II, 559-563; Anonim, s. 53, 54.

tediği sorulmuş, o da: «Babamın arkadaşlarının ikamet etmekte oldukları kulubede ikamet etmek isterim» demiş ve oraya gönderilmiştir.⁴⁵

Şimdi yukarıda adları geçen devlet aramlarının hayatta oldukları bir sıradakı bu bilgileri veren «Menâkıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din'in yazarı olayları yakinen bilmekte ve verdiği bilgiler tarihi olaylara da uygun düşmektedir. Buna göre, 640 (1243)'de Moğollara esir düşen Fatma'nın IV. Kılıçarslan'ın Moğollar'ın desteği ile tek başına Konya'da Selçuklu tahtına oturduğu tarih olan 658 (1260)da esâretten döndüğü anlaşılmaktadır. Adları geçen komutanlar da bu tarihte Moğollar'dan askerî yardım sağlamak için teşebbüste bulunmuşlardı.⁴⁶ Ne gariptir ki, Fatma'yı esâretten kurtaranlar bir sene sonra onun kocasını öldüreceklerdir. Burada Şeyh Sa'dî'nin kurdun pençesinden kurtardığı koyunu keserken bıçak altında inleyen koyunun hal lisani ile söylediği: «seni kurtarıcı sanmıştım, meğer hakikî kurdum sen imişsin» sözünü hatırlamamak mümkün değildir.

Diğer taraftan Ahî Evren şeyh Nasîru'd-Din'in 645 (1247) yılında Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Mevlânâ'nın oğlu Alâu'd-Din Çelebi ile Kırşehir'e gidip oraya yerleşmiştir.⁴⁷ Şems-i Tebrizî'nin Ahî Evren tarafından öldürüldüğünü veya en azından bu işte parmağı bulunduğunu tesbit etmekteyiz. Ayrıca Ahî Evren ile Mevlânâ'nın oğlu Alâu'd-Din Çelebi'nin de 659 (1261) yılında Kırşehir emiri Nureddin Caca tarafından öldürüldüklerini tesbit ettiğimizi burada kaydedelim. Bu konuyu ayrı bir makalede yazmış bulunuyoruz. Burada sadece Fatma Hatun'un esâretten dön-

45) Menâkıb-i Şeyh Evhadu'd-Din, s. 71.

46) İbn Bîbî, s. 635-640; Müsâmeretu'l-Ahbâr, s. 66-72.

47) Eflâkî, Menâkıb ül-Ârifin'inde (3/412. hikâye) Alâ üd-Din Çelebi'ye Kırşehrî (Kırşehirli) demesi onun Kırşehir'e yerleşmiş olmasındandır. Nitekim gene Eflâkî'den (8/58. hikâye) Alâ üd-Din'in oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikâmet etmekte olduğunu öğreniyoruz. Bu sahanın araştırmacıları bu güne kadar Eflâkî'nin Alâ üd-Din'e Kırşehrî deyişine bir anlam verememişlerdir. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden bir süre sonra Mevlânâ, oğlu Alâ üd-Din'e üç ayrı mektup yazmış (Mevlânâ, Mektuplar, trc. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1963, s. 16-17, 40-42, 101-102) ve bu mektuplarda oğluna kendisini affettiğini aile ocağına dönmesini yazmıştır. Hatta bu mektupların birinde oğlunun dönmesini sağlaması için Emir Seyf ud-Din'e yüz suyu dökmeye katlandığını yazıyor. A. Gölpınarlı ile (Mektuplar, açıklamalar kısmı, s. 221) F. Nâfiz Uzluk'un (Mevlânâ, Mektûbât, İstanbul, 1956/1937, İndeks kısmı) kimliğini tesbit edemedikleri Emir Seyf ed-Din, Kırşehir emiri olup, Ahî Evren'in «Menâhic-i Seyfi» adlı eserini sunduğu Emir Seyf üd-Din, Tuğrul'dur. (Bk. Bursa Hüseyin Çelebi, ktp. nr. 1184, yp. 60b). Birinci Alâ üd-Din Keykubâd'ın haslarından idi. Harput'un fethi sırasında Keykubâd'ın emri ile burçlara sancağı diken bu zattı. İbn Bîbî Onu eserinin bir yerinde (s. 440) Emir Tuğrul diye anmıştır. Bu zat için ayrıza Bkz., İbn ül-Enceb, Câmî ül-Muhtasar, s. 148). İşte Mevlânâ'nın yukarıda belirtilen mektuplarını neşredenler Mevlânâ'nın bu mektuplarını nereye gönderdiğini de düşünmemişlerdir.

dükten bir sene kadar sonra eşi Ahî Evren'in Nuru'd-Din Caca tarafından şehit edildiğini kaydetmiş oluyoruz. Böylece Vilâyet-nâme'de adı geçen Fatma Bacı'nın Nuru'd-Din Caca ile mücâdelesini ve Caca tarafından takibata uğraması ve bu baskılara dayanamayarak bugünkü adı Hacıbektaş olan Sulucakaraöyük'e göçmek zorunda kaldığına dair haberlerin⁴⁸ anlamını anlaşılmış oluyor. Yani Fatma Bacı eşi Ahî Evren'in Nuru'd-Din Caca ile mücâdelesini sürdürdüğü görülmektedir.

Bu durum «Vilâyet-nâme»de adı geçen Fatma Bacı'nın (Kadıncık-ana) «Menâkıb-ı Evhadu'd-Din»de, Evhadu'd-Din'in kızı olduğu belirtilen Fatma ile aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Vilâyet-nâme'de Fatma Bacı'nın Sivrihisârlı Nuru'r-Din'in kızı olarak gösterilmesi⁴⁹ ya yakıştırmaya veya manevî evladı olduğu kastedilmiştir. Nitekim Aşık Paşa-Zâde de Hacı Bektaş'ın, Fatma Ana'yı kendine evlât edindiğini yazmaktadır.⁵⁰ Gene Vilâyet-Nâme'de anlatıldığına göre, Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği zaman Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve Hacı Bektaş'ın Diyar-ı Rûm'a kadem bastığını erenler meclisinde bulunanlara Fatma Bacı haber vermiştir.⁵¹ Bu haberle hem Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiği tarihi on senelik zaman içersinde sınırlamamız mümkün olmakta⁵² hem de Menakıb-i Evhadu'd-Din-i Kirmani'de, Kayseri'de Evhadu'd-Din'in hizmetinde bulunduğu belirtilen ve fakat adı açıklanmayan Türkmen şeyhin de Hacı Bektaş olduğunu anlamaktayız.⁵³ Ayrıca Hacı Bektaş ile Fatma Bacı arasındaki yakınlığın menşei de anlaşılmış oluyor.

Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin Menakıb-name'sinde belirtildiğine göre,

48) Bk. Cevad Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, Kırşehir, 1938, s. 103-105; Târih-i Âli Osman, s. 204-205.

49) Vilâyet-Nâme, s. 18.

50) Velâyet-Nâme, s. 18.

51) Târih-i Âli Osmân, s. 205.

52) Fatma Bacı, Evhadu'd-Din'in Kayseri'deki Bakırcılar Çarşısından aldığı cariyeden doğmuştur. Evhadu'd-Din, 602 (1205) de Anadolu'ya geldiğine göre, Fatma en erken 603 veya 604 doğumlu olabilir. Vilâyet-name'de Hacı Bektaş Diyar-ı Rûm'a geldiğinde Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve erenlere sofraya düzmekle meşgul imiş. Bu haber Hacı Bektaş'ın en erken 620 (1223) yılında Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Ayrıca Kayseri'de Battal Mescidi'nde Evhadu'd-Din ile görüşmeleri, (Adı geçen Menakıb-name, s. 81-82). Evhadu'd-Din de son olarak 631 (1234) de Anadolu'dan ayrılması (Bk. B. Feruzanfer, Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din'in Önsözü, s. 33) Hacı Bektaş-i Veli'nin bu iki tarih arasında Anadolu'ya geldiğine kat'iyet kazandırmaktadır.

53) Menakıb-ı Evhadu'd-Din, s. 81-82.

esaret dönüşü nerede ikamet etmek istediği Fatma'dan sorulmuş o da: «Babamın arkadaşlarının yaşadığı kulubede» diye cevap vermiş.⁵⁴ Babasının arkadaşı olan bu kulubenin sahibi Fatma Hatun'un -kardeş, dayı, amuca gibi- mahremlerinden olmadığına göre, kocası olmak lâzım gelir. Aksi takdirde Fatma Hatun'un bu kimse veya kimselerin yanında ikamet etmeyi istemesi dinen caiz de olmazdı. Dolayısıyla Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma bu sözünüle kocası Ahi Evren'in Kırşehir'deki evini kasdettiği birçok karinelerle anlaşılmaktadır. Burada enteresan olan bir durumu belirtmekte yarar görüyoruz. Yukarıda belirtildiği gibi Menakıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin yazarı devrin şiddetli siyasî baskılarından dolayı olacak Türkmen şeyhlerin adını zikretmemiştir. Yukarıda sunduğumuz cümlede de ketum davranarak Fatma'nın ikamet etmek istediği kulubenin nerede ve kime ait olduğunu açıklamaktan sarfı nazar etmiştir. Yani bir işaret zamiri ile kulubenin sahibi -ki iddiamıza göre Ahi Evren'dir- belirtmiş oluyor. Nitekim aynı mülahazalar sonucu devrin başka yazarları da Ahi Evren'in adını vermekten kaçınmışlardır. Bunlardan biri de o devrin tarihçisi Aksaraylı Kerimu'd-Din Mahmud'dur. Bakınız Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud ve Mevlânâ'nın oğlu Alau'd-Din Çelebi'nin öldürüldükleri olayı⁵⁵ nasıl anlatıyor: «Kırşehir Emirliği Nuru'd-Din Caca'ya verildi. Ordu ile onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı kâmilen öldürüldüler.»⁵⁶

Burada dikkati çeken bir şey daha var. Menakıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din'in yazarı Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma Hatun'un esaretten döndükten bir müddet sonra Şeyh Emini'd-Din Ya'kub'un müritlerinden olan Bedru'd-Din ile evlendirildiğini,⁵⁷ Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli'de de Fatma Bacı'nın sonradan Molla İdris adlı biri ile evlendirildiğini yazmaktadır.⁵⁸ Görüldüğü gibi her iki Menakıb-name'nin yazarı Fatma'nın ikinci evliliğinde kocasının adını kaydettikleri halde, daha önce kiminle evli olduğu hakkında bir açıklamada bulunmamışlardır. Menakıb-ı Hacı Bektaş'ı yazan Firdevsi-i Rumi, bu eseri Fatma Bacı'dan 200 kusur yıl sonra, Bektaşî rivayetlere dayanarak yazdığı için Fatma Bacı'nın ilk kocasını

54) Aynı eser, s. 71.

55) Bu konuyu «Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti» adlı makalemizde geniş olarak açıklamış bulunuyoruz.

56) Müsameretu'l-ahbar, s. 75.

57) Adı geçen eser, s. 71.

58) Vilâyet-name, s. 110.

bilmiyebilir. Fakat Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din'in yazarı ki, eserini Fatma Hatun hayatta iken yazmıştır. -Fatma'nın ilk kocasını bilmemesi imkânsızdır. Üstelik Fatma esaretten dönünce falanca ile evlendirildi demiyor. Bir müddet sonra evlendirildi diyor. Bu demektir ki, bu yazar, Fatma Hatun esaretden döndüğü zaman kocasının sağ olduğunu, Fatma'nın dönüşünden bir yıl sonra kocası öldürülünce Bedr ud-Din İdris⁵⁹ ile evlendiğini biliyor. Dolayısıyla bu yazarın Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un adını anmayışı -yukarıda da belirttiğimiz gibi- tamamen Ahi Evren ve çevresindekiler üzerindeki siyasi ve fikri baskılar sebebiyledir. Hatta bu yazarın eserinde kendi adını belirtmeyiş de gene bu siyasî ve fikrî baskı ile ilgilidir. Ahi Evren ve 20 kadar eserinin günümüze kadar mechul kalması da tamamen bu siyasî terörün ve baskının eseridir.⁶⁰ Tabii bunda Şems-i Tebrizi'yi öldürtmesi ve devlete isyan esnasında (Yani bağı olarak) öldürülmüş olmasının payı da büyüktür.

59) Menakıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din'de Fatma Bacı'nın sonradan evlendiği zatın adı, Bedru'd-Din, Vilâyet-name'de ise, İdris olarak geçiyor. Muhtemelen bu iki isim aynı şahsa aittir. Yani Bedru'd-Din adamın künyesi, İdris ise, adıdır.

60) Gene bu baskılar yüzünden devrin birçok yazarları, Ahi Evren'in adını anmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu cümleden olarak Menakıb-i Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin yazarı (s. 158) Anadolu'lu bir bilgin (Danışmend) diyerek adını vermediği zatın Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud olduğunu isbat edecek bazı deliller vardır. Gene aynı yazar, (s. 71) Ahi Evren'in zevcesi olduğunu tesbit ettiğimiz Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma esaretden döndükten sonra (658/1260) babasının arkadaşının evinde kalmak istediğini ve oraya gittiğini belirtirken Ahi Evren'in adını ve nerede ikamet etmekte olduğunu açıklamaktan kaçınmıştır. Ancak Menakıb-i Hacı Bektaş (Trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958) ve Aşık Paşa-Zade'nin «Tarih-i Al-i Osman»ından (İstanbul 1332. s. 205) Fatma Bacı'nın Kırşehir'e, yani kocası olan Ahi Evren'in yanına gitmiş olduğunu öğreniyoruz. Bundan başka İbn Bîbî de eserinde (s. 307) I. Alâu'd-Din Keykubad'a eser ithaf edenlerden söz ederken isim zikretmemektedir. Ahi Evren'in «Yezdan-şinaht» ve «Mursidu'l-kifaye» adlarında iki eserini I. Keykubad'a sunduğu göz önünde bulundurulursa, İbn Bîbî'nin isimlerini zikretmediği yazarlardan birinin de Ahi Evren olduğu sonucuna varmamak mümkün değildir. Keza Menakıb-name ve Ahi Şecere-nameleri'nde Ahi Evren, Ahiler'in Sultanı diye anılmaktadır. Bu bakımdan Tokatlı Nâsiru'd-Din Vâiz «Futuvvet-name»sinde (Nşr. F. Faeschner, Leibzig 1944, s. 56-57) isim zikretmeksizin «Ahilerin Sultanı» dediği, medhedip rahmet dilediği, kendisiyle görüşüp intisab ettiği kişinin de gene Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud olduğuna inanıyoruz. «Ravzatu'l-kuttab» sahibi Ebu Bekr b. Zeki Kırşehir emiri Seyfu'd-Din Tuğrul'a iki mektup yazmış (s. 99-102) bu mektuplarda cürüm işlediği belirtilen zatın himaye edilmesi istenmiştir. Ancak Sa'du'd-Din Mes'ud adlı bir doktorun emir İmadu'd-Din'e yazdığı mektuptan (O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958, s. 162-163) bu cürüm işleyen zatın Ahi Mahmud, yani Ehi Evren olduğunu öğreniyoruz. Cürüm ile, Şems-i Tebrizi'nin katli olayı kasd edilmiş olmalıdır. Bu ve benzeri daha birçok kayıtların değerlendirilmesi ile Ahi Evren üzerindeki 700 senelik esrar perdesi açılmış bulunuyor.

Buraya kadar Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın kurucusu veya ilk lideri olduğunu tesbit ettiğimiz Fatma Bacı ile, Şeyh Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani'nin kızı Fatma Hatun'un aynı kişi olup, Ahi Teşkilât'ının kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un zevcesi olduğunu belirtmeye çalıştık. Asıl önemli olan bu kadınlar teşkilâtının tanıtılmasıdır. Sosyal, sınıf ve siyasî faaliyetleri ile ilgili -çok az olmakla beraber- bazı önemli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtların değerlendirilmesi ile dünyada eşine pek az raslanan, bu Kadınlar Teşkilâtı hakkında sağlam bir fikir edinilmektedir. Bu konuda Fatma Bacı'nın Hayatı ve Bacılar Teşkilâtı adlı bir makaleyi neşre hazırlamış bulunuyoruz.